

ПЫТАННІ, ЯКІЯ АТРАБУЮЦЬ АДКАЗАЎ

Вырашаючы задачу захавання і забеспячэння доступу да матэрыялаў, назапашаных за стагоддзі, архівісты ўвесь час з'яўляюцца сведкамі спусташальнага дзеяння часоў. Значная частка матэрыялаў XIX—XX стагоддзяў знаходзіцца ў стане разбурэння. Кіслотная папера, на якой яны створаны, проста не разлічана на доўгае захаванне. Наўрад ці хтосьці цалкам усведамляе сур'ёзнасць і маштабы такога разбурэння. Гаворачы аб праблеме захавання папяровых матэрыялаў, большасць людзей лічыць, што гэтая праблема тычыцца толькі старых і рэдкіх дакументаў, што ёй павінны займацца спецыялісты. Яны не разумеюць таго, якая істотная частка параўнальна нядаўніх пісьмовых запасаў знаходзіцца ў небяспецы і можа быць назаўсёды страчана. Нават навукоўцы, якія залежаць у сваёй даследчыцкай працы ад матэрыялаў XIX—XX стагоддзяў, не ўяўляюць сабе, якія вялізныя аб'ёмы дакументаў знаходзяцца ў такой небяспецы.

У агульным сэнсе, калі мы сур'ёзна намераны разглядаць сябе як цывілізаванае грамадства, якое ўсведамляе, што для разумення сучаснасці і будучыні неабходна вывучаць мінулае, то проста абавязаны рабіць усё, каб захаваць гэтую пісьмовую інтэлектуальную гісторыю. Гэта значыць, мы павінны выбіраць захаванне.

У больш канкрэтным сэнсе, калі мы прааналізуем маштабы праблемы, то зразумеем, што немагчыма захаваць звычайнымі спосабамі ўсе рукапісныя кнігі і дакументы, якім пагражае незваротнае разбурэнне. Калі ўлічыць недахоп сродкаў і тэмпы такога разбурэння, то прыйдзеца выбіраць найлепшае з магчымых рашэнняў у кожным канкрэтным выпадку. Ключавым тут, напэўна, з'яўляецца

Гэтай грамаце часоў Яна II Казіміра Вазы – амаль тры з паловай стагоддзі. Як захаваць каштоўны дакумент для нашчадкаў?

слова "выбіраць". Паўстае шэраг пытанняў... Як захаваць матэрыялы і ў якой ступені належыць захоўваць арыгіналы? Наколькі карысным можа аказацца правядзенне масавых мерапрыемстваў па раздзяленню і хімічнай нейтралізацыі папяровых дакументаў? Ці вырашаюць гэтыя праблемы мікрафільмаванне і захаванне даных у электроннай форме?

Апрача таго, існуе пытанне, што захоўваць? Ці павінны займацца пытаннямі нацыянальнай спадчыны ўстановы кожнай краіны паасобку? Як вызначыць прыярытэты і як раздзяліць і каардынаваць працу гэтых устаноў? Што рабіць з матэрыяламі, якія не з'яўляюцца часткай спадчыны дадзенай нацыі? Якія наступствы могуць быць для такіх ка-

лекцый, калі асноўны прыярытэт будзе ўдзяляцца захаванню нацыянальнай спадчыны? Якім чынам розныя краіны могуць ажыццяўляць супрацоўніцтва з мэтай захавання максімальнай колькасці дакументаў, не дубліруючы свае намаганні?

Сёння на некаторыя з гэтых пытанняў поўнага адказу не існуе. У той жа час неабходна зрабіць цяжкі выбар, ад якога будзе залежаць доступ да нашай дакументальнай спадчыны ў будучым.

Асаблівасці гістарычнага шляху Беларусі прывялі да таго, што вялізная колькасць дакументаў, якія тычацца яе тэрыторыі і гісторыі, зараз знаходзяцца ў архівах Расіі, Польшчы, Літвы, Украіны і іншых краін. Таму для нас азначаныя пытанні гучаць асабліва актуальна. Доступ да гістарычнай інфармацыі, што змяшчаецца ў гэтых дакументах, жэштэва неабходны для развіцця беларускай культуры, навукі і нацыянальнай самасвядомасці. У той жа час перамяшчэнне ў Беларусь арыгіналаў усіх гэтых дакументаў уяўляецца невырашальнай задачай. Вырашэнне гэтай праблемы трэба шукаць на шляху сучасных інфармацыйных тэхналогій і народжаных імі новых канцэптуальных падыходаў.

За апошнія дзесяцігоддзі з'явіліся якасна новыя сродкі капіравання, захавання і перадачы інфармацыі: мікрафільмаванне, мікрафішыраванне, ксеракапіраванне і, нарэшце, разнастайная камп'ютэрная тэхніка і сістэма камунікацый. Гэта патрабуе новага падыходу да самага паняцця дакумента.

Доўгі час у архіўнай практыцы панавала разуменне дакумента як матэрыяльнага аб'екта, на якім зафіксавана пэўная інфармацыя. Іншымі словамі, ключавым было паняцце аб'екта, гэта значыць, носьбіта інфармацыі, а паняцце ўласна інфармацыі – другасным. У свеце памнажальных апаратаў і камп'ютэраў, дзе копія часам не адрозніваецца ад арыгінала і лёгка пераносіцца з аднаго носьбіта на другі, патрэбны іншы падыход. Пад дакументам сёння ўсё часцей разумеюць перш за ўсё інфармацыю, зафіксаваную на нейкім матэрыяльным носьбіце. Ключавым паняццем становіцца менавіта інфармацыя, а носьбіт – другасным.

Прымяненне такога падыходу да праблемы замежнай архіўнай спадчыны Беларусі азначае, што зыходныя носьбіты інфармацыі (арыгіналы дакументаў у традыцыйным разуменні) могуць захоўвацца ў тых сховішчах, дзе яны апынуліся па волі лёсу. Нашы намаганні павінны быць накіраваны на вяртанне перш за ўсё інфармацыі, якая змяшчаецца ў іх, шляхам пераносу яе на новыя носьбіты. У былой трактоўцы гэта азначае капіраванне дакументаў, у сучаснай – стварэнне новых версій гэтых дакументаў, якія эквівалентныя з пункту гледжання інфармацыйнай каштоўнасці, але адрозніваюцца па ўмовах выкарыстання.

Безумоўна, пры капіраванні непазбежна губляюцца нейкія асаблівасці арыгінала, звязаныя з фактурай носьбіта. Гэта прынцыпова, калі разглядаць дакумент у якасці музейнага экспаната. Але архівістаў, як і наведвальнікаў архіваў, цікавіць перш за ўсё не музейная, а інфармацыйная функцыя дакумента.

Вяртаючыся да праблемы выбару, пра якую размова ішла вышэй, яе можна сфармуляваць больш вузка: ці трэба накіраваць нашы абмежаваныя рэсурсы на захаванне, аднаўленне, вяртанне паняровых і іншых дакументаў як матэрыяльных аб'ектаў, ці лепш гэтыя сродкі кінуць на захаванне перш за ўсё інфармацыі?

Ход падзей сам падштурхоўвае нас да адказу. Усё роўна з пункту гледжання захаванасці дакументаў архівы, якія захоўваюць арыгіналы, абмяжоўваюць доступ да іх, прадастаўляючы карыстальнікам мікрафільмы альбо мікрафішы. У перспектыве вельмі верагодны і пераход на электронныя рабочыя копіі.

Пры гэтым з'яўляецца цэлы шэраг новых магчымасцяў. Калі арыгінал можа захоўвацца толькі ў адным месцы, то раўнацэнныя версіі – усюды, дзе ў іх ёсць патрэба. Электронныя копіі можна перадаваць па каналах сувязі, тыражыраваць на кампакт-дысках.

У якасці прыкладу паспяховай рэалізацыі такога падыходу можна прывесці мікрафільмаванне дакументаў Метрыкі Вялікага княства Літоўскага, ажыццяўленае ў Расійскім дзяржаўным архіве старажытных актаў у Маскве, дзе захоўваецца

Юзе навукова – тэхнічная апрацоўка россыпу дакументаў былога ЦК КПБ. Над імі шчыруюць (злева направа) Валлянціна Кулікова і Любоў Саковіч з Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь

гэты унікальны фонд. Сёння практычна раўнацэнныя мікрафільмы выдаюцца карыстальнікам, якія звяртаюцца як непасрэдна ў гэты архіў, так і ў гістарычныя архівы Мінска, Вільні, Кіева, куды былі перададзены іх копіі. У такіх умовах месца захавання арыгінала ў пэўнай ступені губляе былую актуальнасць. Можна сказаць, што інфармацыя Метрыкі стала агульным здабыткам краін, да гісторыі якіх яна мае дачыненне.

Яшчэ адным прыкладам можа служыць *Радзівілаўскі летапіс*, арыгінал якога захоўваецца ў Санкт-Пецярбургу. Нядаўна выпушчана факсімільнае выданне гэтага летапісу, а таксама створана электронная копія, якая распаўсюджваецца на кампакт-дысках. Сёння інфармацыя, якая знаходзіцца не толькі ў гэтым летапісе, але і ў яго унікальных ілюстрацыях, даступная кожнаму, хто можа сабе дазволіць набыць факсімільнага альбо электроннага выдання.

Тут мы зноў закранаем праблему кошту. Усё ж такі стварэнне копіі, якія практычна раўнацэнныя арыгіналам, застаецца дастаткова працаёмкай і дарагой справай. Праўда, выдаткі можна істотна панізіць за кошт тыражыравання. Менавіта электронныя копіі выглядаюць у гэтым сэнсе даволі перспектыўнымі. Хаця яны і патрабуюць даволі вялікіх першапачатковых выдаткаў на набыццё камп'ютэрнай тэхнікі, наступнае тыражыраванне аднойчы створаных копіі ажыццяўляецца хутка і параўнальна танна. Тым не менш, мікрафільмы і мікрафішы таксама пакуль рана скідаць з рахунку.

Дзякуючы ўкараненню сучасных інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій, дынамічны

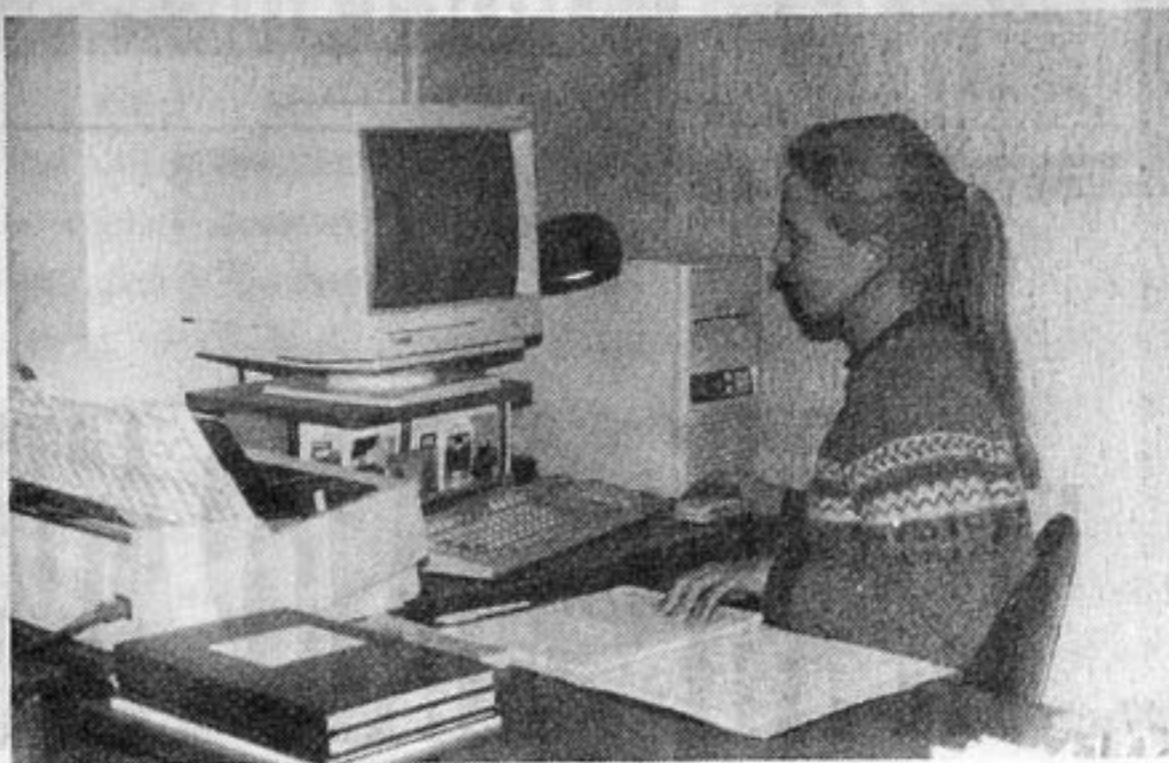
працэс пабудовы нашай калектыўнай памяці, безумоўна, атрымаў імпульс. *З'яўленне інфармацыйных сетак, сістэм электроннай сувязі, масавае лічбавое кадзіраванне вярбальнага і выяўленчага матэрыялу, забеспячэнне хуткага доступу да сусветнай інфармацыі праз інфармацыйныя сеткі і сістэмы прывялі да рэвалюцыйных змен у гэтай вобласці.*

Безумоўна, такія змены яшчэ не гарантуюць павелічэння працягласці жыцця інфармацыі. Наадварот, нам пашанцуе, калі лічбавую інфармацыю можна будзе прачытаць гадоў праз дваццаць пасля яе запамінання. Нават калі носьбіт такой інфармацыі ўдасца захаваць у добрым стане на працягу некалькі дзесяцігоддзяў, праблема застаецца, бо абсталяванне і праграмае забеспячэнне састарэюць значна раней. У якасці аднаго з выйсцяў часам прапаноўваецца *рэгулярная міграцыя* — перанос інфармацыі з адных носьбітаў і сістэм на іншыя. Гэта, аднак, патрабуе пастаянных матэрыяльных і інтэлектуальных затрат, а сумарны кошт такога вырашэння праблемы сёння прадказаць немагчыма. Відавочна, што ў эпоху электронікі патрэба ў адэкватных стратэгіях захавання і забеспячэння доступу становіцца яшчэ больш актуальнай.

У многіх установах Еўропы, асабліва Усходняй і Цэнтральнай, архівісты усё яшчэ вядуць барацьбу за захаванне матэрыялаў у асноўным паасобку. У той жа час маецца шэраг цікавых праектаў і каштоўны вопыт, які набыты асобнымі ўстановамі, але не перададзены іншым, часам нават калегам у сваёй краіне. Па-ранейшаму няма адзінай крыніцы базавай інфармацыі адносна ажыццяўляемых даследаванняў і праектаў, што

Пакуль што праца над архіўнымі дакументамі часцей выглядае такім чынам

Але камп'ютэрная тэхніка – сёння ўжо звычайная з'ява для архіўных устаноў Беларусі

стварае рызык дубліравання намаганняў. Са з'яўленнем мабільных сродкаў сканіравання інфармацыі, якія дазваляюць цалкам уводзіць старонкі дакументаў у камп'ютэр непасрэдна ў чытальнай зале архіва, гэта рызыка дубліравання яшчэ больш узрастае. Пры той колькасці дакументаў, копіі якіх трэба тэрмінова ствараць, мы не можам дазволіць сабе двойчы капіраваць тыя самыя дакументы замест таго, каб проста тыражыраваць аднойчы створаныя копіі.

Стварэнне агульнаеўрапейскай платформы магло б таксама садзейнічаць распаўсюджанню вынікаў даследаванняў да ўзроўню іх практычнага выкарыстання. Сёння лагічным выбарам з'яўляецца стварэнне электроннага цэнтра. Для кожнага асобнага праекта такі цэнтр забяспечыў бы найлепшыя ўмовы доступу да інфармацыі па самаму нізкаму кошту. Прытым у бліжэйшыя гады павінен быць пашыраны доступ да яе праз міжнародныя інфармацыйныя сеткі. Больш таго, такая арганізаваная электронная база даных магла б выкарыстоўвацца для стварэння друкаваных і электронных публікацый, у прыватнасці, даведнікаў і бібліяграфій, для тых, хто не мае доступу да міжнароднай сеткі.

Для павышэння ўзроўню разумення праблемы захавання і вяртання дакументальнай інфармацыі мы павінны выкарыстоўваць звычайныя друкаваныя матэрыялы, а таксама матэрыялы, адрасаваныя канкрэтным групам. Выкарыстанне друкаваных матэрыялаў па-ранейшаму актуальнае, бо аўтаматызацыя яшчэ не так шырока распаўсюджана, асабліва ў краінах Цэнтральнай і Усходняй Еўропы, дзе далёка не кожны мае доступ у міжнародную сетку. Стан спраў, верагодна, будзе хутка мяняцца, аднак сёння прыходзіцца выкарыстоўваць і каналы сувязі, і друкаваныя, і лічбавыя дакументы.

Мы ведаем, што на гэты год рыхтуецца канферэнцыя ў Лісабоне. Яе мэтай будзе ацэнка існуючых тэхналогій па забеспячэнню доўгатэрміновага доступу да дакументальнай спадчыны. Перавагі і недахопы розных метадаў будуць прааналізаваны на падставе вынікаў даследчыцкіх і іншых работ. Ацэнка метадаў будзе ўключаць пытанні рэстаўрацыі, хімічнай нейтралізацыі, мікрафільмавання, сканіравання і лічбавага кадыравання. Асноўная ўвага на канферэнцыі будзе звернута на матэрыялы на папяровых носбітах, але будуць і даклады, прысвечаныя пытанням захавання іншых носбітаў. Докладчыкі будуць прадстаўляць ЗША і краіны Еўропы, якія маюць вопыт правядзення работ у канкрэтных абласцях навуковых даследаванняў альбо ўдзелу ў адпаведных праектах.

У сучасным свеце, дзе новая інфармацыя з'яўляецца з небывалай хуткасцю, мы спадзяёмся на правядзенне дыскусій па пытаннях будучыні ўсіх ведаў, назапашаных на працягу стагоддзяў. Мы імкнемся давесці да свядомасці людзей, што клопат пра нашу інтэлектуальную спадчыну патрабуе вялізнага ўкладання вопыту, часу і грошай. Для таго, каб наша калектыўная памяць не знікла бяследна, як гэта адбываецца з паперай, якой мы не давяраем, нам неабходна знайсці сродкі яе пастаяннага абнаўлення і абмену. Гэта задача не завяршаецца адным захаваннем ці вяртаннем з замежжа носбітаў такой памяці – яна сягае значна далей і ўключае ў сябе няспыннае трансфармаванне і перафарматыраванне, каб забяспечыць пастаянны доступ у свет дакументаў. Толькі пры такіх умовах наша калектыўная памяць здолее пазбегнуць лёсу многіх дакументаў, якія павольна ператвараюцца ў пыл на архіўных паліцах, толькі тады яна застанеца жывой традыцыйнай перадачы ведаў.